

Följegyezni, megőrizni

Tüskés Tibor halálára

Most, a halálakor, baljós fényben tűnik föl a tény, hogy – emlékeim szerint – Tüskés Tiborral első alkalommal egy temetésen találkoztam. A nála majd egy évtizeddel fiatalabb Arató Károly pécsi költőt, a *Jelenkor* egykori szerkesztőjét temették falujában, Lánycsókon 1992. szeptemberében, éppen azokban a napokban, amikor új munkatársként a folyóirathoz kerültem. E formális megismerkedéstől azonban nem kevés idő telt el, míg kölcsönös megbecsülésen alapuló valódi kapcsolat alakult ki köztünk. Hiszen egy évvel később például, amikor a *Jelenkor* alapításának harmincötödik évfordulóját ünneplendő a pécsi városi televízió számára riportfilmet készítettem a lap különböző korszakainak alakítóival, és interjút kértem tőle, a felkérést köszönettel elhárította.

Munkásságának egyik súlypontja a Pécshez kapcsolódó irodalom kutatása volt. Ennek eredményeként született *A pécsi irodalom kistükkre* című munkája is, amely a *Jelenkor* '69-'70-es évfolyamaiban megjelent írásaiból különnyomat formájában 1970-ben látott napvilágot. Ebben Mór pécsi püspöktől Janus Pannoniuson, Babitson és Weöresön át a *Jelenkor* létrejöttéig tekintette át időrendben a város széles értelemben vett irodalmát. Itt is, ahogy később, jellemző volt gondolkodására az a hozzáállás, mely az irodalom történetének ismertetése során a szépirodalom mellett az írásosság vallási, történeti, tudományos és egyéb jelenségeit is figyelembe vette, azaz a legszélesebb értelemben vett irodalmat tárgyalta. E körben végtelen mennyiségű adatot gyűjtött össze, jegyzett föl és publikált, nem volt olyan, mások számára talán jelentéktelennek tűnő történeti tény, információ, melyet ne tartott volna érdemesnek arra, hogy a leírás révén az utókornak megőrizze. Nem véletlen, hogy a készülő Pécs Lexikonnak végül ő lett az irodalmi szakszerkesztője.

Ám érdeklődése messze túlhaladta a Pécshez köthető irodalom területét. Tüskés Tibor sok-sok kötetet, folyóirat- és újságcikket publikált a régi és a kortárs irodalom, a társzművészetek és a művelődés tárgyköreiben. Ugyanakkor a művek sokasága mindjárt meg is nehezíti az érdemi méltatást. E helyt mindössze utalok munkálkodásának bizonyos vonulataira, így legelőször azokra az íróportrékra, melyeket Illyés Gyuláról, Pilinszky Jánosról, Csorba Győzőről, Kodolányi Jánosról, Nagy Lászlóról és Rónay Györgyről készített. Jó néhány tanulmánykötete is megjelent, mint a *Pannóniai változatok*, *Mérték és mű*, *Triptichon*, *Jelbeszéd*, *Közelítések* címűek. Fontos, és talán tanári működéséből következő csoportját képezik köteteknek a verselemzések, melyek közül a *Versről versre*, *Titokkereső* és *Testvérműzsák* címűeket említem. S az életmű nem elhanyagolható része a szociográfia körében, valószínűleg a két háború közti falukutató irodalom ins-

pirációjára született: ide tartozik a *Nyár, erdő, kakukk*, a *Nagyváros születik* és a *Sorskovácsok*.

Megjelent írásaiból világosan kitetszik, hogy gondolkodását erősen foglalkoztatta a táj mint természeti és kulturális egység mibenléte – Pécs mellett szülőföldje, Somogy, de tágabban a Balaton, a Dunántúl vidéke. A tájhoz való kötődés abban is megnyilvánult, ahogy – a globalizált világban már-már meglepőnek ható módon – az egy vidékről származók összetartozásában hitt. Szerkesztői tevékenységének is egyik bázisát képezte az azonos régióbeliek könnyebb megszólíthatóságának gondolata, melynek háttérében azok egyfajta természetes, ha tetszik, premodern közösségének tapasztalata húzódott meg. Kapcsolatainak más vonatkozásban a munka képezte az alapját. A szerkesztőt nagyban jellemzik azok a viszonyok, amelyeket a különböző szerzőkkel kialakít. Németh Lászlótól Mészöly Miklósig, Weöres Sándortól Kodolányi Jánosig számtalan íróval, költővel, ismerőssel és baráttal állt levelezésben, s nem túl nagy merészség kijelenteni, hogy levélváltásainak anyaga is példátlan terjedelmű az utóbbi fél évszázadot tekintve, amikor a kommunikáció más formái az irodalmi levelezést lépésről lépésre visszaszorították. Levelezését szigorúan rendben tartotta, s a rendszerezett anyagot a Petőfi Irodalmi Múzeum rendelkezésére bocsátotta.

A barátjával, Fodor Andrással annak haláláig folytatott – önmagában is óriási terjedelmű – levelezésnek a Pannónia Könyvek sorozatában megjelent első kötetből kaphatunk közelebbi, eleven és persze személyes érzelmekkel-indulatokkal átszínezett képet arról a közegről, ami Tüskést a hatvanas években Pécssett körülvette. Már 1962 tavaszán arról számol be, hogy „egészeben az itteni irodalom, a közélet, a légkör, az emberek közti viszony – kátyúba jutott, megromlott”. Az ellenségesnek érzett környezet, melyet részben a hivatalos politika, részben a helyi irodalmárok egy része alkot, többször is a szerkesztői megbízatásról való lemondás közelébe taszítja. A nehézségek ismertetésének sorában aztán egy helyen önkritikus megjegyzésre bukkanunk: „Azt is tudom, hogy a magam kevésbé hajlékony, érdes modora csak rontott a helyzeten”. De barátjának a folyóirat megjelentetésében betöltött szerepéről is tőle magától bírnak hiteles információval. „Amikor itt Pécssett rendre-sorra hol azzal vádoltak, hogy egyrészt a Tüskés nem önálló, itt akárki csinálja is a lapot, minden a Csorba Győző kuckójában és íróasztalán dől el, másrészt, hogy a Tüskés diktátor, aki nem enged másnak beleszólást a szerkesztésbe – magamba csak mosolyogtam, hogy én tulajdonképpen a legtöbbet Neked köszönhetem, a Kortársnál (*szerkesztői lábjegyzet a kötetben* – Helyesen: Csillag) szerzett tapasztalatodnak, gyakorlatodnak, komoly, okos emberségednek, barátságodnak, tanácsaidnak, általad szerzett kapcsolatoknak.” A levelek arról is tanúskodnak, hogy a függetlenített szerkesztői állás létrejöttéig – mely a havi megjelenés kezdete is egyben –, egészen '63 elejéig, a középiskolai tanári feladatok nyűgével terhelve szerkeszti a lapot. Megrendítő sorokat olvashatunk arról, hogyan örölte fel a munka a magánéletét.

Tüskés Tibor munkásságának minden bizonnyal egyik legjelentősebb szakasza az a néhány év, amikor a *Jelenkor* főszerkesztőjeként tevékenykedett, s úgy vélem, ezt mind az irodalmárok és olvasók, mind saját maga ekként gondolta. Életrajzi jegyzetekben, kötetborítókön a folyóirat szerkesztőjeként eltöltött időt az 1959 és 1964 közötti években jelölte meg. Az impresszumok tanúsága szerint

megbízott főszerkesztőként először az 1960. decemberi lapszámon szerepel a neve. Azt megelőzően, 1959 áprilisától a szinte folyamatosan változó összetételű szerkesztőbizottság tagja volt. S a változást mindjárt érzékelnünk véljük, amikor azt látjuk, hogy rögtön az első, főszerkesztőként jegyzett szám Mészöly Miklós *Az atléta halála* című regényéből közöl részletet, mely kötetként – nagy küzdelmek, hosszas huzavona után, a francia kiadást követően –, hat évvel később látott napvilágot. E lapszámban olvashatjuk továbbá Csorba Győző, Keresztury Dezső, Takáts Gyula, és a fiatal Beney Zsuzsa, Tornai József és Kalász Márton versei mellett Konrád György tanulmányát *A Thibault családról* vagy Tellér Gyula Kálidásza-fordítását.

Az általa vezetett szerkesztőségből a korábbi, főként politikai alapokon szerveződött grémium tagjai fokozatosan lemorzsolódtak, ám belépett Csorba Győző, s az újonnan alakított szerkesztőbizottságba – természetesen a kornak megfelelő ideológiai korlátok között – az irodalmi szempontokat érvényesítve kerültek be a tagok, mint például Bárdosi Németh János, Pákolitz István vagy Bertha Bulcsu. Hamarosan ifjú tördelő szerkesztőként érkezett a laphoz a városban újságíróként dolgozó Lázár Ervin is.

S hogy mely szerzők írásait közölte Tüskés Tibor *Jelenkora*? Álljon itt 1961 elejétől néhány név: Weöres Sándor, Illyés Gyula, Németh László, Kassák Lajos, Füst Milán, Tersánszky J. Jenő, Déry Tibor, Örkény István, Pilinszky János, Vas István, Mándy Iván, Jékely Zoltán, Kodolányi János, Erdélyi József, Tatay Sándor, Takáts Gyula, Csorba Győző, Veres Péter, Keresztury Dezső, Berda József, Mészöly Miklós, Rába György, Somlyó György, Vasadi Péter. A fordítások között Ivo Andrić-tól, Italo Calvinótól, Hans Magnus Enzensbergertől, Tadeusz Rózewicztől, Zbigniew Herberttől, Ted Hughes-tól találunk műveket. A tanulmány rovatban Ungvári Tamás Vas Istvánról, Gera György Tennessee Williamsről, Major Máté Breuer Marcelről, Pernecky Géza Kondor Béláról, Baránszky Jób László Wajdáról, Kawaleroviczról és Polanski-ról írt, és folytathatnánk a sort. Réz Pál többször is a dokumentum rovatban közölt leveleket, emlékiratot a saját kommentárjaival, de kritikával is jelentkezett, ahogy Lengyel Balázs, Rajnai László, Ilia Mihály, Szederkényi Ervin, Domokos Mátyás, Fodor András, Rónay György, Angyal Endre, Fogarassy Miklós, Beney Zsuzsa vagy éppen Nagy László.

És természetesen számos írást tett közzé Várkonyi Nándortól, akit szerkesztőként példának tekintett Tüskés Tibor. Várkonyihoz hasonlóan – aki, bár személyes ízlése a népi irodalom felé húzta, ám a *Sorsunk*-ban Csorba Győzővel, Weöres Sándorral dolgozott együtt, s Kodolányi és Hamvas Béla összebékítését ambicionálta – Tüskés is megpróbált egyensúlyt teremteni munkásságában a népi és urbánus irodalom között. Így például *Két nemzedék* című kötetében manifeszt módon helyezte egymás mellé a két különböző irodalomfelfogás alapján alkotó szerzőkről írott tanulmányait. Amikor az általa összeállított *Sorsunk*-antológia előszavában Várkonyit mint szerkesztőt kívánja jellemezni, idézi a fizikus Niels Bohr jelmondatát: „a különbségek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást”. A Várkonyi-portré ezen a ponton nyilvánvalóan az önarckép vonásait is hordozza.

Nagyon következetesen publikálta a fiatal szerzők műveit, különösen a pécsi közegből kisarjadó alkotókat segítette a rendszeres megjelenéshez, így mások

mellett Bertha Bulcsut, Lázár Ervint, Bertók Lászlót, Kalász Márton, Arató Károlyt, Makay Idát vagy Galambosi Lászlót. S ha a máshonnan érkező fiatal költők közt keresgélünk, olyan nevekkal találkozunk, mint Tandori Dezső, Orbán Ottó, Csoóri Sándor, Ágh István, **Eörsi István**, Várady Szabolcs, Beney Zsuzsa, Horgas Béla. A képzőművészeti anyag javát Martyn Ferenc, Lantos Ferenc, Boros Miklós, Egry József, Rippl-Rónai, Márffy Ödön, Ferenczy Béni, Kernstock Károly, Szőnyi István, Czöbel Béla, Barcsay Jenő, Bernáth Aurél, Bálint Endre, Keserü Ilona képei, rajzai, olykor írásai képezték. Ám sok olyan névre is bukkanunk a *Jelenkor* akkori évfolyamaiban, akiknek viselői – sajnálatos módon vagy épp megérdemelten – ma már a feledés homályába vesztek, másokról lexikonok, irodalomtörténeti kézikönyvek mélyén találunk egy-egy adatot. Ez a jelenség azonban a folyóiratok normális működéséhez tartozik: nem minden maradandó, ami közlésre kerül, még a legkiválóbb lapok esetében sem.

„Méltósággal lépsz le” – írta Tüskés Tibornak leváltása idején egyik levelében Mészöly Miklós. Akadtak szerzők, akikkel barátságos viszonyban állt, de Mészölyvel való kapcsolata központi jelentőségű volt életének egy fontos szakaszában. Számos írását tette közzé néhány év alatt, az író a lap meghatározó szerzőjévé vált, s ha az nem is igaz, hogy miatta távolították el – ezt Tüskés mindig akkurátusan leszögezte –, de Mészöly *Az ablakmosó* című drámája, illetve a hozzá írt szerzői kommentár lehetett az utolsó csepp a pohárban a kultúra állami ellenőrei számára, amikor Tüskés menesztését elhatározták. 1964 márciusában Lázár Ervin helyére ideológiailag megbízható ember került a redakcióba, s innentől már csak felelős szerkesztőként jegyzi a lapot Tüskés, egészen szeptemberig. Ez az utolsó lapszám, amelyen ekként szerepel a neve. Kétségtelen, hogy távozása után hamarosan elhagyta a szerkesztőséget Csorba Győző, majd Bertha Bulcsu is. Előbbi csak a hetvenes évek második felében tért vissza, amikor végképp megbizonyosodott arról, hogy a *Jelenkor* Szederkényi Ervin szerkesztésében is a kortárs magyar irodalom legjavát akarja közölni. Maga Tüskés menesztése után nem sokkal, már 1965-ben kéziratot adott a Szederkényi-féle lapnak. Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy mint minden szellemi teljesítményt, lehetséges és érdemes vitatni Tüskés Tibor életművét, s benne szerkesztői munkásságát, koncepcióját és gyakorlatát – hiszen ez a kultúra elevevényének lényegi feltétele –, ám elvitatni a *Jelenkor* országos jelentőségű lappá válásában szerzett érdemeit méltánytalanság volna.

A hetvenes évek második felében a megyei könyvtárban helyezkedett el, s 1984-től az ő irányításával indult útjára a Pannónia Könyvek sorozata. 1991-ig olyan művek kiadását kezdeményezte, mint például Hamvas Béla *Szellem és egzisztencia* című, a *Sorsunk*-béli írásait összegyűjtő esszékötete, amely az éppen csak oldódó, évtizedekre befagyasztott Hamvas-közlések egyik első fecskéje volt. Említhetnénk továbbá az egykor Hamvas által szerkesztett *Európai műhely* szövegeinek vagy Thienemann Tivadar 1931-es *Irodalomtörténeti alapfogalmak* című munkájának újrakiadását. Az ilyen és hasonló kötetek megjelentetésével hosszú idő után újból elérhetővé tett olyan szellemi javakat, melyek az államszocializmus politikailag irányított könyvkiadásában nem juthattak nyilvánossághoz. 1993-tól 2000-ig a *Somogy* című folyóiratot szerkesztette, ahol ismét koncepciózus munkát végzett, kiterjedt kapcsolatrendszerével számos országos rangú

alkotót nyert meg a kaposvári lap számára. S nem szabad megfeledkezni a szerkesztői tevékenységéhez hasonló jelentőségű tanári működéséről, hiszen a *Jelenkor* előtt és utána is az irodalom tanításának legendás alakjaként tisztelték. Munkásságának e része nem a nyomtatásban őrződött meg, hanem a tanítványok sokaságának emlékezetében. Az e körből származó információk szerint különböző generációk tartották nagyra őt, s kedvelték meg a tárgyat. Tüskés Tibor élete végéig tanult és tanított. Az írás és tanítás révén sajátította el a világot, s a tudás továbbadásának jelentősége, pátosza hatotta át minden gesztusát.

Írásom elején említést tettem a kilencvenes évek eleji megismerkedésünkről, s utaltam rá: éreztem rajta a lap későbbi munkatársai iránt táplált bizalmatlanságot. Azt gyanítom, egész életében nem heverte ki a sérelmet, amit a főszerkesztői posztról való eltávolítása jelentett, noha kivételes munkabírással, kitartással dolgozott tovább, s igyekezett derűsnek, de legalábbis rendíthetetlennek mutatkozni. A későbbiekben lépésről lépésre oldódott a viszonyunk, mert érzékelhettem, hogy tőlem és kollégáimtól nem kell tartania. Az utóbbi évtizedben néhány hónaponként meg-megjelent a szerkesztőségben. Néha kéziratait hozta, melyeket jókedvű beszélgetés keretében adott át. Évente nem is egy írását publikálta a lap: Makay Idáról, Weöres Sándorról, Rajnai Lászlóról, Beney Zsuzsáról vagy épp levelezését Mészöly Miklóssal, Fodor Andrással, Kassák Lajossal. S az utóbbi egy-két évben sajnos két nekrológot is ő jegyzett, mégpedig barátaiét: Lázár Ervinét és Takáts Gyuláét.

A *Jelenkor* folyóirat megalapításának ötvenedik évfordulóján, 2008. októberében még részt tudott venni a Pécsen rendezett ünnepi esten, ahol a szerzői felolvasások előtt pódiumbeszélgetésen kérdeztem a korábbi szerkesztők közül őt és Csuha Istvánt. Éppoly energikusan, tartással beszélt, mint évekkorábban. A nyolcvanadik születésnapjára a *Jelenkornak* szánt kéziratot még megírta, ám megjelenését már nem érthette meg. A lap és a munkatársak köre nem feledkezik meg a nyolcvanadik évfordulóról, a jövő év június 30-áról. Ahogy őt magát, a *Jelenkor* első meghatározó főszerkesztőjét is megőrizzük emlékezetünkben.